

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Helynév-szociológiai vizsgálatok Hajdú-Bihar megyében

Mészárosné Nagy Katalin

Témavezető: Dr. Hoffmann István

DEBRECENI EGYETEM

Nyelvtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2020

1. A téma körülhatárolása és az értekezés célkitűzései

A helynevek használatával s ezen keresztül kulturális és társadalmi jelentésével foglalkozó helynév-szociológiai vizsgálatok csak a legutóbbi időkben kerültek a hazai névtani kutatások előterébe. Annak ellenére azonban, hogy a nevek társadalmi beágyazottságából kiinduló átfogó munkák jellemzően csupán az elmúlt egy évtizedben láttak napvilágot, a helynevek ismeretének és használatának kérdései már mintegy fél évszázada foglalkoztatják az onomasztika művelőit. Az 1960-as évektől kezdődően számos előremutató gondolat született a témakörben, azonban a bennük rejlő eredményeket — leginkább a komplex célrendszer, valamint az azonos terminológiai és módszertani háttér hiányából fakadóan — alapvetően az összefogottság hiánya, a töredezettség jellemezte. E vizsgálatoknak közös jellemzője ugyanakkor, hogy noha deklaráltan nem jelölték ki kutatási keretüket, névelméleti háttérük leginkább a funkcionális nyelvszemléletben keresendő. A helynév-szociológiai vizsgálatok empirikus adatigénye magyarázza azt a körülményt, hogy e kutatások kétségkívül a múlt század második harmadától fellendülő hagyományos helynévgyűjtő munkákban gyökereznek. Megállapítható, hogy ez a fél évszázados kölcsönhatás mindkét részdiszciplínára feltétlenül ösztönzően hatott.

Értekezésemben a legfontosabb feladatomban azt tartottam, hogy gyarapítsam a ma még csekély számú empirikus helynév-szociológiai felmérések sorát. E munkák elsősorban az induktív általánosítás elvét alkalmazzák, s a tudományszak fejlődését megítélésem szerint a mai körülmények között az szolgálhatja leginkább, ha számos, egymásra is vonatkoztatható, egymással összevethető, szisztematikusan felépülő helynév-szociológiai feldolgozás lát napvilágot. Az egyes szakmunkák kutatási eredményeinek egymásra vetítése nem csupán a még napjainkban is formálódó terminológiai és módszertani keretrendszer megszilárdulásához járulhat jelentős mértékben hozzá, hanem az összevetés révén az elméleti általánosítás céljából tett megállapítások finomítására, árnyalására is sor kerülhet. Úgy vélem tehát, hogy a mai helynév-szociológiai kutatások — az adatgyűjtés- és feldolgozás újfajta módszereinek kidolgozásával, továbbá a helynév-szociológia teljes fogalmi hálójának és kutatási keretének létrehozásával — közösen, egymással mintegy dialógusba lépve jelölhetik ki a kutatási terület főbb sarokpontjait (vö. HOFFMANN 2015: 18). Munkám témájának és céljainak kijelölésével összefüggésben ki kell emelni azt is, hogy értekezésemet a debreceni névkutató műhely kereteiben

készítettem el, igazodva annak általános elméleti alapállásához, a funkcionális névszemlélethez (vö. HOFFMANN 2012), s közvetlenül kapcsolódva a helynév-szociológiai téren folyó elméleti alapozó munkákhoz (elsősorban GYÖRFFY 2018) és részletkutatásokhoz (főképpen VARGA 2020).

Dolgozatomban a fent említett célokhoz igazodva négy Hajdú-Bihar megyei település, Szentpéterszeg, Bakonszeg, Pród és Bodaszőlő helyneveinek névszociológiai analízisét végeztem el, az elmúlt szűk évtizedben csaknem 300 fő helynévismeretét felmérve.

2. A feldolgozás módszerei, szempontjai

Értekezésem két nagyobb egységből áll. Az első fejezetben a helynév-szociológiai vizsgálatok elméleti-módszertani háttéréről olvashatunk. A névszociológia és a helynév-szociológia fogalmának meghatározása és kutatási területeinek áttekintése után néhány, a dolgozat szempontjából releváns terminológiai kérdést érintek. Ezt követően a funkcionális nyelvészet eszköztárából azokat az alapelveket veszem sorra, amelyek az újabb szocioonomasztikai kutatásokat meghatározzák, s amelyekhez vizsgálataim során magam is igazodtam. E fejezetben a valós nyelvhasználatból való, empirikus adatok fontossága mellett a tipológiai szándék és a nyelven kívüli tényezők figyelembevétele kap főképpen hangsúlyt, majd a hagyományos helynévgyűjtések és a helynévismereti felmérések módszertanát ismertetem részletekbe menően.

A dolgozat gerincét alkotó második, terjedelmesebb fejezetben a négy településen végzett névismereti felmérés eredményeit adom közre. E felméréseket 2013 és 2019 között, félig strukturált interjúk keretében végeztem el. Az analízis alapjául az a szinkrón helynévanyag szolgált, amelyet 2011 és 2016 között hagyományos módszerű helynévgyűjtések során állítottam egybe. E munkálatokat a Debreceni Egyetemen működő Nyelv- és Névtörténeti Műhely Hajdú-Bihar megyei projektjébe bekapcsolódva, egyetemi hallgatóként kezdtem végezni: Hajdúböszörmény helynévtárának egybeállításakor többek között Bodaszőlőn és Pródon végeztem helynévgyűjtést. A két névanyagot a 2015-ben *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúnánási járás helynevei* címen megjelent kötet tartalmazza. A megye déli részén fekvő településeken, Bakonszegen és Szentpéterszegen személyes kötődésemtől motiválva folytattam helynévgyűjtő munkát, a települések kiválasztásakor azonban tekintettel voltam a településtípusok egymástól részben eltérő, részben egymáshoz hasonló jellegére is. Ez utóbbi két település jelenkori helynévanyagát 2015-ben és 2016-ban folyóirat-

közlemények formájában adtam közre. Az így egybeállt korpuszokat a Magyar Nemzeti Helynévtár által meghatározott mezőszerkezetű adatbázisokban rögzítettem.

A helynévismereti felmérések során azonban attól eltérő felépítésű adatbázist használtam, mely három különböző mezőt tartalmaz. Az adatbázis alapját a névhasználati egység mező jelenti. Kutatómunkám során az azonos helyet jelölő helynévváltozatok közül egy névhasználati egységnek tekintettem mindazokat, amelyek azonos — vagy egyes esetekben közel azonos — szemantikai tartalmúak. A Bodaszőlő külterületén húzódó egyik erdei út megnevezésére például az alábbi helynevek vannak használatban: *Bocskai nyiladék ~ Bocskaikerti nyiladék ~ Bocskaikerti út ~ Csalánszállító nyiladék*. Vizsgálatomban ezt két névhasználati egységnek tekintettem, mivel az egyik 'olyan (erdei) út, amely Bocskaikertbe vezet', a másik pedig 'olyan erdei út, amelyen egykor csalánt szállítottak' szemantikai tartalmat fejez ki. E módszertani eljárást azért gondolom célravezetőnek, mert meglátásom szerint a helynévhasználat megoszlása leginkább a funkcionális-szemantikai tartalommal van összefüggésben, a nevek lexikális-morfológiai szerkezete kevésbé van erre hatással. A névhasználók a funkcionális-szemantikai tartalmában azonos névváltozatokat lényegében egy névnek tekintik, különbséget az azonos denotátumot jelölő nevek között csak eltérő szemantikai tartalom esetén érzékelnek. Az adatbázis második mezője az objektuminformáció, amely az adott névhasználati egység jelöltjének lokalizációját, valamint az objektumhoz tartozó, a helynévismeret szempontjából lényeges további információkat tartalmazza. Végül a harmadik mezőben az egyes adatközlők helynévismeretét jelöltem: a felmérések alkalmával csupán akkor vettem bizonyosnak, hogy egy nyelvhasználó ismeri az adott nevet, ha lokalizálni is tudta azt. Ez lényegében megegyezik a ZSOLNAI JÓZSEF-féle aktív névismeret fogalmával (1967). Minden más esetet — pl. ha az adatközlő már hallotta ugyan a nevet, de nem tudja lokalizálni, továbbá, ha sosem hallotta azt — úgy tekintettem, hogy a nyelvhasználó nem ismeri a megnevezést, azaz a passzív helynévkincs elemeihez fűződő névismeretre nem voltam tekintettel. Az értekezésben közölt százalékos adatok számításakor az adott település szinkrón helynévanyagát tekintettem 100%-nak, s ezen belül az azonos denotátumot megnevező, azonos szemantikai tartalmat kifejező névváltozatokat egy névhasználati egységként tartottam számon.

A helynévismereti vizsgálatba bevont lakosok kiválasztásakor mindegyik településen figyelemmel voltam a nemek kiegyenlített aránya mellett a foglalkozások sokféleségére

is. Az adatközlők körébe igyekeztem bevonni bizonyos tekintetben hivatásos névismerőket, így jutottam el többek között postás, vadász, vízügyes foglalkozású lakosokhoz: az ő munkájukhoz egyes helyfajtákat jelölő helynevek ismerete a másokénál jóval meghatározóbb módon hozzátartozik. A névismereti interjúk minden esetben kötetlen beszélgetéssel indultak a határ, majd a belterület neveiről. Képzeletben a táj egy-egy szegletére navigáltam adatközlőimet, s kértem, hogy sorolják fel, milyen helyek vannak arrafelé. Ezt követően kiindulópontként jelöltem meg a saját utcájukat, s arra kértem őket, hogy onnan gondolatban elindulva mutassák be a falut. Az interjúk második felében valamennyi adatközlőmet megkérdeztem az beszélgetés során nem említett helynevekhez fűződő névismeretéről is, a kikérdezés módszerét alkalmazva. A helynévismereti felmérés harmadik szakaszát a gyűjtött anyagok rendszerezése jelentette.

Az itt kifejtett módszert alkalmazva a négy település névszociológiai analízisét részint azonos, részint pedig különböző szempontok szerint, azaz az egyes települések társadalmi helyzetében és ebből adódóan helynévállományában rejlő egyedi vizsgálati lehetőségekhez igazodva végeztem el. Minthogy a nyelven kívüli szempontok közül az életkor az, amely — a korábbi, nem rendszeres felmérések tapasztalatai alapján is — a legerősebben korrelál a helynévismerettel, a két tényező összefüggését valamennyi település névanyagára vonatkozóan feltártam. Az eredmények összevethetősége végett — a közelmúltban megjelent munkák eljárásához igazodva — az elemzéseket 20 évenként elkülönített generációs csoportokra vonatkozóan adtam közre. Nyelvi-névrendszertani oldalról közelítve ugyancsak több analízisben érintettem a helynévrendszerek és a helynévismeret összefüggéseit, s névközösség-vizsgálatokat is több településre vonatkozóan végeztem el. Az analízis további sarokpontjait az egyes névhasználói csoportokban rejlő, különböző helynév-szociológiai aspektusok szerint jelöltem ki: Pródon követéses vizsgálatot végeztem, a bakonszegi felmérés során pedig a gyermekek helynévhasználati mechanizmusait boncolgattam. A nem és a helynévismeret összefüggéseit Szentpéterszegen, az etnikai hovatartozás névismeretre gyakorolt hatását pedig Bodaszőlőn mértem fel.

Az értekezés második fejezetének utolsó egységében a négy elemzés összevetését és kiértékelését a fent említett vizsgálati szempontok mentén haladva végeztem el. Ehelyütt a saját felméréseim alapján tett megállapításaimat a GYÖRFFY ERZSÉBET és a VARGA ZSUZSA által végzett kutatások eredményeivel is igyekeztem összehasonlítani, így az

életkor és a nem névismeretre gyakorolt hatásának értékelésekor a tépei, az etnikai hovatartozás befolyásoló szerepének taglalásakor pedig a kisbányai analízis eredményeire is reflektáltam.

3. Az értekezés új tudományos eredményei

3.1. A településtörténet és a helynévismeret összefüggései

A négy falu névismereti átlagait összehasonlítva azt találtam, hogy a nagy történelmi múltú, az Árpád-kortól lakott, prototipikusnak tekinthető falvakban, Bakonszegen és Szentpéterszegen a nyelvhasználók a településük névkinsének átlagosan legalább a felét ismerik. A felmérések ezzel szemben a csupán néhány évtizedes, illetve két évszázados múltú, nem hagyományos faluként létrejött Pródon (amely valójában tanyaközpontként alakult) és Bodaszőlőn (amely egykori kertségből népesedett be) valamivel gyengébb fokú névismereti átlagokat tártak fel. A két szélső pólus közötti eltérésből arra következtethetünk, hogy a helynévismeret a település múltjával, hagyományaival, a lakosság kontinuum voltával is korrelál: az évszázadok óta, folytonosan lakott településeken élők feltehetően jobban ismerik az őket körülvevő helyneveket, mint a rövid múltú településeken élő lakosok (lásd az 1. ábrán).

Település	Névismereti átlag
Bakonszeg	60%
Szentpéterszeg	53%
Pród	49%
Bodaszőlő	45%

1. ábra. Az adatközlők összesített névismereti átlaga településenként

Megfigyelésemet a más kutatási eredményekkel való összevetés tovább erősítette: a Szentpéterszeggel szomszédos — a Bakonszeghez és Szentpéterszeghez hasonlóan az Árpád-kortól folytonosan lakott településen — Tépén GYÖRFFY ERZSÉBET ugyancsak azt tapasztalta, hogy a falu lakosainak névismerete átlagosan a település helynévanyagának legalább a felére kiterjed (2018).

3.2. Az életkor és a helynévismeret összefüggései

Az analíziseim eredményei szerint korcsoportonként előrehaladva a névismereti átlagok minden településen növekednek (lásd a 2. ábrán). Az eredmények szerint a 20 év alattiak súlyozott névismereti átlaga 27%, azaz ez a réteg átlagosan a település névanyagának a bő negyedét ismeri. A 21–40 év közötti korosztály átlagosan ennek

csaknem a dupláját, a nevek 49%-át, vagyis saját településük minden második helynevét ismerik. Egy középkorú (41–60 éves) nyelvhasználó névismerete átlagosan 60%-os, egy 60 év felettié pedig 75%-os mértékű.

Korcsoport		Bakonszeg	Szentpéterszeg	Tépe	Pród	Bodaszőlő	Súlyozott átlag
1.	20 év alattiak	36%	30%	18%	18%	33%	27%
2.	21–40 év közöttiek	59%	44%	50%	51%	41%	49%
3.	41–60 év közöttiek	69%	64%	63%	55%	48%	60%
4.	61 év felettiak	78%	75%	81%	73%	70%	75%

2. ábra. A generációs csoportok névismereti átlagai

Eredményeim valamennyi, a témában született felmérés mérőszámaival összhangban vannak, azonban a dolgozat egyik alfejezetében közreadott követéses vizsgálat (alább ismertetendő) eredményei fényében az eddigi megfigyelések és a rájuk alapozott következtetések valamelyest árnyaltabbá válnak.

3.3. A nem és a helynévismeret összefüggései

Az az általánosan elterjedt vélemény, amely szerint a férfiak jóval több helynevet ismernek mint a nők, a hagyományos helynévgyűjtések tapasztalataiban és ezek alapján megfogalmazott, a névgyűjtésekre vonatkozó módszertani leírásokban gyökerezik. A legkorábban napvilágot látott helynévgyűjtési útmutatók még egyoldalúan az idős paraszti réteghez tartozó férfi adatközlők megkeresését javasolták a gyűjtőknek, később azonban kibővült a megkérdezettek köre. Minthogy a helynévismereti vizsgálatok révén e régóta hagyományozódó vélekedés felülvizsgálatára is lehetőség nyílt, dolgozatomban e kérdéskört is feltétlenül érinteni kívántam: kutatásom során én magam azt tapasztaltam, hogy a két nem helynévismeretében nincs szignifikáns eltérés. A II. fejezet 2.5. alfejezetében ismertetett vizsgálatok ugyanis azt mutatták, hogy a szentpéterszegi nők átlagosan a teljes névkinccs 48%-át, a férfiak pedig az 58%-át ismerik, ami azt jelenti, hogy a férfiak által ismert neveknek a háromnegyed részét a nők is ismerik.

A szentpéterszegi esettanulmány azt is feltárta továbbá, hogy a férfiak valamivel erősebb mértékű névismerete a társadalmi nemük következménye, azaz társadalmi, szociális helyzetükből következik. Ha azoknak a településeknek az adatait is bevonjuk a vizsgálatokba, ahol ez az aspektus speciálisan nem állt ugyan a középpontban, de

értelemszerűen férfi és női adatközlőkkel is dolgoztam, akkor a következő tanulságokat fogalmazhatjuk meg. A Szentpéterszegen tapasztaltakhoz hasonló arányokat látunk a tépei és a pródi felmérésben, Bakonszegen és Bodaszőlőn azonban még kiegyenlítettebb az arány, sőt utóbbi helyen a nők névismereti átlaga valamivel meg is haladja a férfiakét (lásd a 3. ábrán).

Település	Nők	Férfiak
Szentpéterszeg	48%	58%
Bakonszeg	60%	61%
Tépe	48%	56%
Pród	44%	53%
Bodaszőlő	47%	45%
Súlyozott átlag	49%	55%

3. ábra. A nemek szerinti helynévismeret

A súlyozott átlagszámítás eredményei pedig azt mutatják, hogy a lokális névkincsnek a nők átlagosan a 49%-át, a férfiak pedig az 55%-át ismerik. A fentieket összegezve azt a megállapítást tehetjük tehát, hogy a férfiak átlagosan valóban több helynevet ismernek, azonban a két nem névismerete között nincs nagy fokú eltérés.

3.4. Az etnikai hovatartozás és a helynévismeret összefüggései

Az etnikai hovatartozás és a névismeret összefüggéseit a bodaszőlői helynévkincs elemeinek névismereti vizsgálata révén igyekeztem feltárni. A felmérés eredménye szerint a magyarok a bodaszőlői helynévanyag 44%-át, a cigányok pedig a 37%-át ismerik átlagosan. Az egyes etnikai korcsoportok névtudása terén érdekes megfigyelést tehetünk: a magyar és a cigány gyerekeknek a helynévanyag azonos hányadáról, egyaránt a harmadáról van tudásuk. A további korcsoportokban azonban a magyarok jobb névismerettel jellemezhetők a cigány közösség tagjaihoz képest: a két csoport névismeretében mérhető eltérés mértéke 10–12 százalékpontos. A romániai Kisbábonyban végzett etnikai felmérése során VARGA ZSUZSA is azt találta, hogy a magyarok valamivel több helynevet ismernek, mint a cigány lakosok, s ezt az eltérést az egyének életvitelével, munkájával magyarázta: a kisbábonyi cigányok azért ismernek kevesebb, főképpen külterületi objektumot jelölő helynevet, mert míg a magyarok hagyományosan a mezőgazdaságból élnek, addig a cigányok csupán alkalmi földmunkák során találkoznak a külterületi helynevekkel (2020).

A bodaszőlői magyar és cigány közösség helynévismeretének összevetésekor magam is azt tapasztaltam, hogy a cigányság valamivel alacsonyabb mértékű helynévismeretét nem

pusztán a területi-etnikai elkülönülés, a némileg eltérő élettér okozza, s az eltérő életforma is csak részben ad magyarázatot a jelenségre. A bodaszőlői közösség egy része mindössze 10–15 éve él a faluban, s ez egyértelműen kihat a helynévismeretükre is. Abban a korcsoportban például, amelynek minden tagja tősgyökeres lakos (20 év alattiak), a két etnikumhoz tartozó nyelvhasználók helynévismereti szintje tulajdonképpen azonos, a további nemzedéki csoportokban ugyanakkor a cigányság névismerete a magyarokénál alacsonyabb értékeket mutat. Mindez nem független attól, hogy a bodaszőlői cigány közösség felnőtt tagjainak mindegyike betelepült lakos, míg a magyarság körében jóval alacsonyabb a betelepültek aránya. Kutatásom eredményei szerint a nem tősgyökeres magyar nyelvhasználók névismerete lényegesen nem tér el a cigányságnál megfigyelt értékektől: a betelepült lakosok névismerete tehát végső soron — etnikai hovatartozástól függetlenül — a településen töltött időnek, s ezzel összefüggésben a külterülettel való kapcsolatnak a függvénye.

3.5. Névközségek

Doktori értekezésemben a névközség fogalmához is hozzászóltam, melynek mibenlétét a kutatók kezdetben elméleti alapállásból (pl. HOFFMANN 1993/2007: 39), a legutóbbi időkben pedig empirikus vizsgálatok eredményeiből kiindulva (pl. GYÖRFFY 2018: 101–127) igyekeztek megragadni. Minthogy azonban a névközség fogalmát ez idáig nem sikerült maradéktalanul tisztázni (TÓTH V. 2016: 35), munkámban két konkrét névközség-vizsgálat révén én magam is hozzá kívántam járulni a fogalom jellemzőinek a tisztázásához. Szentpéterszegen két területi-társadalmi alapú mikroközségnek, a helybeliek által kóróvárosiaknak, illetve bőrkabátosoknak nevezett csoportnak a névismeretét vizsgáltam, Bakonszegen pedig egy genetikai alapú közösségnek, egy háromgenerációs családnak a névismeretét elemeztem. Az első vizsgálat eredményei szerint a kóróvárosiak által egyöntetűen ismert névcsoport valamennyi eleme külterületi objektumot jelöl, a bőrkabátosoknak azonban számos belterületi helynévről is van közös tudásuk. Az eltérés oka a mikroközségek társadalmi háttérében keresendő: a bőrkabátosok generációk óta a saját földjeiket művelték, illetve műveltették, s ebből adódóan a határral, a földekkel való kapcsolatuk is alapvetően a saját földjeikre korlátozódott. Ezzel szemben a kóróvárosiak, akik jellemzően bér munkákat végeztek, nem csupán egy-két, általuk birtokolt földet műveltek, hanem éppen ellenkezőleg: a határ bármely részére eső, a kisbirtokosok tulajdonában lévő föld művelését végezhatték. A

Kóróvárosban generációkon át terjedhetett tehát a gazdag szántóföldnév-állomány, míg a bőrkabátosok körében leginkább csak a földdel foglalkozásukból adódóan kapcsolatban lévők tehettek szert széles névismeretre. A genetikai alapú névközösség-vizsgálat eredményei is tanulságosak: a bakonszegi öttagú család közösen birtokolt helynévkincse a falu szinkrón névanyagának igen jelentős részére, a 36%-ára kiterjed. Megfigyelhető továbbá, hogy a közösen birtokolt névanyag számos elemének jelöltje a település nyugati határában, a család lakóhelyének közelében fekszik.

3.6. További vizsgálati szempontok

GYÖRFFY ERZSÉBET *Helynév-szociológia* című monográfiájának utolsó fejezetében ráirányította a figyelmet néhány olyan részkérdésre, amelyek meglátása szerint saját munkájában nem vagy nem elég hangsúlyosan jelentek meg, azonban fontos és vizsgálandó területei a névszociológiai kutatásoknak (2018). Doktori értekezésében e szempontok közül két problémakörnek, a valóságos és látszólagosidő-hipotézisnek, valamint a gyermekkori helynévhasználat mechanizmusainak a körbejárására vállalkoztam. A valóságosidő-vizsgálatok szükségességét az indokolja, hogy a statikus helynévismereti elemzések csupán egy adott szinkrón állapotról adnak képet, arról azonban, hogy milyen valós változási tendenciák jellemzik a nyelvhasználók névtudását, közvetlen információval nem szolgálnak. A gyermekek helynévhasználatának vizsgálatát pedig amiatt tarthatjuk a mai helynév-szociológiai és pszicholingvisztikai kutatások sürgető feladatának, hogy a témakörben ez idáig mindössze néhány dolgozat született, s ebből adódóan egyelőre e kutatási terület módszertanának a kidolgozása is várat magára. Pedig az ilyen irányú vizsgálatok a tulajdonnevek későbbi működése szempontjából is tanulságosak lehetnek, továbbá névelméleti kérdések megválaszolásához is közelebb vihetnek bennünket (RESZEGI 2015: 83).

3.6.1. A gyermekkori helynévhasználat mechanizmusai

A tíz év alatti gyerekek helynévismeretét vizsgáló eddigi munkákban az egyes esettanulmányoknak köszönhetően (RESZEGI 2015, GYÖRFFY 2018, VARGA 2020) összesen 20 tíz év alatti gyerek mentális helynévlexikonjába nyerhettünk betekintést. A feltárt eredmények értékelésekor abból érdemes kiindulnunk, hogy egy 3 éves kor körüli kisgyermek a nyelvelsajátítása e szakaszában jó eséllyel hallhatja a saját településéhez kapcsolódó helyneveket. Noha a gyermek téri tudása feltehetően még igen kis léptékű, a nap mint nap bejárt útvonalakat már bizonyosan tartalmazza. Minthogy ezekhez az

útvonalakhoz előbb-utóbb a hallott helyneveket is hozzákapcsolja, nem véletlen, hogy mentális térképén legkorábban saját utcájának, városrészének, településének a neve jelenik meg. A kistelepüléseken élő gyerekek lokális helynévismerete a továbbiakban, ugyancsak a fenti mechanizmustól vezérelve, a település belterületi neveivel, elsősorban utcanevekkel bővül. Ezzel nagyjából egy időben, a bővülő téri ismeretekkel párhuzamosan, a környező települések neveit is megtanulják. A gyerekek valamivel később, a kisiskolás kor kezdetén — bizonyára nem függetlenül az élettér kibővülésétől, az újfajta szociális kapcsolatok és az oktatás hatásától — saját településük külterületi nevei közül is megtanulnak néhányat. E nevek többnyire a belterület közvetlen közelében fekvő objektumokat jelölnék. Végül 7–9 éves korban a határ távolabbi részeire eső objektumok nevei is megjelenhetnek kognitív térképükön. Az ismert külterületi nevek aránya ebben a korban esetenként már meghaladja a belterületi objektumokat jelölő helynevek számát.

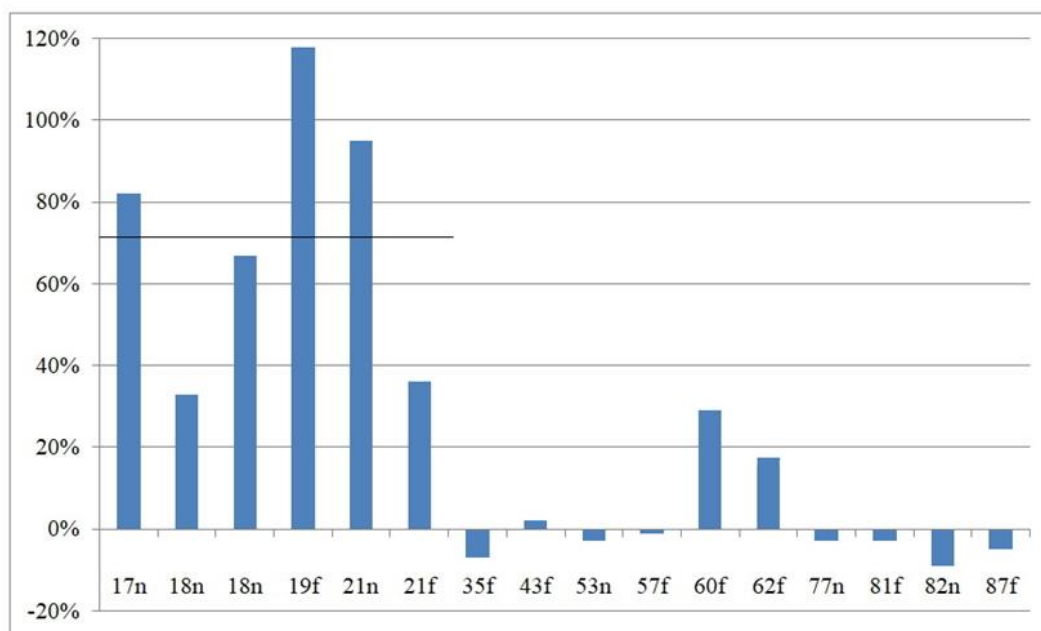
3.6.2. A valóságos és látszólagosidő-vizsgálatok

A valóságos és látszólagosidő-vizsgálat során azt mérhetjük fel, hogy az egyes nyelvhasználók helynévismeretében az életkor előrehaladtával milyen változások állnak be. A látszólagos idő koncepciója szerint a jelenben megfigyelt különbségeket időben zajló folyamatként lehet értelmezni akkor, ha a különbségek eltérő korú vagy különböző generációs csoportba tartozó nyelvhasználók között mutatkoznak meg (BODÓ 2013: 8). A látszólagosidő-hipotézis alátámasztására a valóságos időből származó adatokra alapozott vizsgálatokat kell elvégeznünk. A valóságosidő-vizsgálatok egyik módszere a követéses vizsgálat, vagyis az adott időpontban elvégzett vizsgálatok megismétlése. Ennek két típusát különböztethetjük meg: a trend- és a panelvizsgálatokat. Dolgozatomban ez utóbbi mérés lefolytatására vállalkoztam, vagyis azonos személyek nyelvhasználatát mértem eltérő időpontokban. A két felmérésre 2013-ban és 2019-ben, 16 nyelvhasználó bevonásával került sor.

Ahogy azt fentebb kifejtettem, az eddigi statikus mérések eredményei szerint a helynévismeret mértéke korcsoportonként előrehaladva növekszik. Ez egyúttal azt sejteti, hogy a névtanulás az egyének egész életére kiterjed, és az egyének helynévkincsének a folyamatos bővülése idős korban éri el a maximumát. Intuitív alapon, a helynévgyűjtési tapasztalatunk alapján sejtjük persze, hogy a helynevek alapvető használati mechanizmusaival egy ilyen ütemű névkincs-bővülés aligha lehet összeegyeztethető. A

valóságosidő-vizsgálat tudományos eszközökkel is igazolhatja sejtésünk megalapozott voltát.

A II. fejezet 4.4.2. alfejezetében közreadott panelvizsgálat eredménye azt mutatja, hogy a gyerekek, illetve a fiatalok helynév-elsajátítása egy idő után jelentősen lassul, sőt lényegében véve a második korcsoportban le is zárul (lásd a 4. ábrán).

4. ábra. A helynévismeret mértékének százalékpontos változása a valóságos időkben

A követéses vizsgálat azt az összefüggést is feltárta továbbá, hogy a minden adatközlő által ismert nevek aránya korcsoportonként növekvő tendenciát mutat, azonban az első és a második korcsoport értékei közötti kétszeres, sőt akár csaknem ötszörös eltérések mellett a harmadik és a negyedik nemzedéki csoport értékei alig térnek el egymástól. Ez az áttekintés is azt mutatja, hogy a 40 év felettiek esetében már nem számolhatunk ugrásszerű névbővüléssel, vagyis a fenti megállapításunk érvényessége tovább erősödik.

Végző konklúzióként tehát azt mondhatjuk, hogy az idősebb generációk magasabb névismerete döntően nem a névismeret folyamatos bővüléséből fakad. Feltehető, hogy e korcsoport tagjai fiatalabb korukban is jóval több nevet ismertek, mint a mai ifjabb generációk. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a fiatalabbak már nem fogják megtanulni az idősek által birtokolt helynévkincset, s a névismeret gyakoriságának csökkenése maga után vonja a lokális helynévállomány csökkenését. Ezzel párhuzamosan a globalizáció hatása miatt — leginkább ugyancsak az újabb generációkhoz tartozó — nyelvhasználók egyéb irányú, saját településük határán túlnyúló ún. globális helynévkincse viszont feltehetően nagy ütemben bővül.

4. További vizsgálati lehetőségek

A helynévismeret számos nyelvi-névrendszertani és nyelven kívüli változóval korrelál, ezeket a megfeleléseket azonban az egyéni életpályákat érintő további változók módosíthatják. Minthogy az eddigi helynév-szociológiai kutatások csupán a kistelepülések lakóinak helynévismeretének mérésére irányultak, arról, hogy az ezeknél nagyobb településeken, pl. a kisvárosokban hasonló tendenciák jellemzik-e a lakók helynévismeretét, egyelőre nincs tudomásunk. Éppen ezért úgy látom, hogy a vizsgálatok ez irányba történő kiterjesztése mindenképpen ígéretes eredményeket hozhat. Ugyancsak tanulságos lehet a követéses vizsgálatnak egy újabb évtized elmúltával való megismétlése, illetve kiterjesztése a többi településre. Teljesen új területe lehet a helynév-szociológiai kutatásoknak továbbá az egyén teljes helynévkincsére irányuló vizsgálat, benne a lokális helynévállomány felmérésével.

Végezetül a település-sajátosság és a névismeret összefüggésére kívánok utalni. Megfigyeléseim szerint a települések belterületének mérete és utcáinak száma, továbbá a külterület mérete és kiterjedése, a határrészek belterülettől való távolsága meghatározza a lakosok — különösen a 20 év alattiak — helynévismeretét. Ez általában véve felveti a helynévsűrűségnek a helynévhasználattal való összefüggését is. Úgy vélem, a jövőben konkrét esettanulmányok keretében érdemes alaposabban is körbejárni azt, hogy a helynévismeret mértéke hogyan korrelál a település-sajátosságokkal.

A fenti szempontok alkalmazása pedig elősegítheti a helynévrendszerek változásának, illetve az ezek mögött húzódó társadalomtörténeti, szociális, kulturális és nyelvi mozgatórugók összefüggésének és működésének alaposabb megismerését is.

Hivatkozott irodalom

- BÁBA BARBARA szerk. 2015. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 35. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BODÓ CSANÁD 2013. *A látszólagos idő valósága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 47. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Kiadó. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. In: FARKAS TAMÁS–SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. Budapest. 11–22.
- RESZEGI KATALIN 2015. A tulajdonnevek a gyermeki nyelvelsajátításban. *Névtani Értesítő* 37: 83–97.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- VARGA ZSUZSA 2020. *Helynév-szociológiai vizsgálatok két romániai magyar településen*. Doktori értekezés. Kézirat.
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–198.

Nyilvántartási szám: DEENK/324/2020.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Mészárosné Nagy Katalin
Doktori Iskola: Nyelvtudományok Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10053300

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (1)

1. Katona, C., **Nagy, K. E.**: Hajdúböszörmény helynevei.
In: A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei, Debreceni Egyetemi Kiadó,
Debrecen, 98-253, 2015, (A Magyar Névarchívum Kiadványai, ISSN 1417-958X ; 35.) ISBN:
9789633185025

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (8)

2. **Nagy, K. E.**: Névszociológiai analízis Szentpéterszeg helynevei alapján 1. rész.
Magy. Nyelv. 116 (1), 71-82, 2020. ISSN: 0025-0228.
DOI: <http://dx.doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.1.71>
3. **Nagy, K. E.**: Névszociológiai analízis Szentpéterszeg helynevei alapján 2. rész.
Magy. Nyelv. 116 (2), 213-225, 2020. ISSN: 0025-0228.
4. **Nagy, K. E.**: Látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok Pród helynevei körében.
Névt. Ért. 41, 107-123, 2019. ISSN: 0139-2190.
DOI: <http://dx.doi.org/10.29178/NevtErt.2019.6>
5. **Nagy, K. E.**: Összevető helynévrendszertani vizsgálatok Bakonszeg és Szentpéterszeg helynevei alapján.
Helynévtört. Tanulm. 14, 137-153, 2018. ISSN: 1789-0128.
DOI: <http://dx.doi.org/10.35528/Helynevtort/14/08>
6. **Nagy, K. E.**: Pród helyneveinek névszociológiai vizsgálata.
Régiókut. Szle. 1., 151-158, 2016. EISSN: 2559-9941.
7. **Nagy, K. E.**: Szentpéterszeg helynevei.
Magy. Nyelvjár. 54, 169-178, 2016. ISSN: 0541-9298.
8. **Nagy, K. E.**: Bakonszeg helynevei.
Magy. Nyelvjár. 53, 145-156, 2015. ISSN: 0541-9298.
9. **Nagy, K. E.**: Helynév-szociológiai vizsgálatok két Hajdú-Bihar megyei településen.
Magy. Nyelvjár. 53, 35-45, 2015. ISSN: 0541-9298.

**DEBRECENI
EGYETEM**

**DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR**

H-4002 Debrecen, Egyetem tér 1, Pf.: 400
Tel.: 52/410-443, e-mail: publikaciok@lib.unideb.hu

Idegen nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

10. **Nagy, K. E.:** Studies on Toponymic Knowledge in Hajdú-Bihar County.

Onomast. Ural. 10., 19-27, 2020. ISSN: 1586-3719.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2020.10.27.

